

ОЛЬШЕВСЬКИЙ П. М.

аспірант кафедри службового

та медичного права

*(Навчально-науковий Інститут права
Київського Національного Університету
імені Тараса Шевченка)*

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.97/.99:351.08**DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.40>****ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
В СИСТЕМІ СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ**

Дана робота присвячена комплексному дослідженню генезису та еволюції інституту державної служби в системі судової влади України. У статті (матеріалах) аналізується тривалий шлях формування допоміжного апарату судів, починаючи від епохи зародження державності у східних слов'ян у IX ст. і завершуючи сучасним станом правового регулювання діяльності державних службовців у судовій системі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибокого розуміння історичного підґрунтя формування судової бюрократії для вдосконалення діючого законодавства та професійної підготовки працівників апаратів судів. Звертається увага на те, що зародження елементів державної служби на теренах України було безпосередньо пов'язане з виникненням потреби у реалізації державних функцій, де судочинство виступало одним із ключових інструментів політичної влади. У роботі детально розглядається період Київської Русі, де судова функція не була відокремлена від адміністративної, а обов'язки персоналу, що забезпечував процес (тіунів, вірників, мечників), мали синкретичний характер. Важливий акцент зроблено на трансформації судового апарату в період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Саме в цей час, через впровадження норм Литовських статутів та магдебурзького права, розпочався процес професіоналізації судової служби: з'явилися посади возних, писарів, лавників, до яких висувалися конкретні вікові, майнові та освітні цензи. Окрему увагу приділено періоду козацько-гетьманської держави, де судова система поєднувала традиції звичаєвого права та новітні на той час адміністративні інновації. Аналізується роль генеральної та полкової старшини, а також військових писарів у забезпеченні судочинства. Досліджено етап модернізації судового апарату в XIX – на початку XX ст., коли було закладено класичні засади функціонування судових канцелярій, встановлено вимоги щодо вищої юридичної освіти для секретарів та їхніх помічників, а також визначено перелік обмежень для вступу на таку службу. Піднімається критична проблема ідентифікації історичних посад як посад державної служби. Автор доводить, що через відсутність у минулому чіткого поділу влад, функціональні обов'язки тогочасних урядовців часто виходили за межі суто судової діяльності, що ускладнює проведення прямих аналогій із сучасністю. Проаналізовано також радянський період, де державна служба в судах була позбавлена автономії та суворо підпорядковувалася партійній ієрархії, а класифікація службовців базувалася на поділі на службових осіб, представників влади та допоміжний персонал. Констатується,

що сучасний інститут державної служби в судовій владі України є результатом тривалої еволюції, що поєднала в собі різні правові культури.

Ключові слова: державна служба, інститут державної служби, судова влада, система судової влади, судоустрій.

Olshevskiy P. M. The genesis of the institution of civil service in the judicial system of Ukraine

This work is dedicated to a comprehensive study of the genesis and evolution of the institution of civil service within the judicial system of Ukraine. The article (materials) analyzes the long path of formation of the court auxiliary apparatus, starting from the era of the emergence of statehood among the Eastern Slavs in the 9th century and ending with the current state of legal regulation of the activities of civil servants in the judicial system. The relevance of the study is driven by the need for a profound understanding of the historical background of judicial bureaucracy formation to improve current legislation and the professional training of court staff. Attention is drawn to the fact that the emergence of civil service elements on Ukrainian lands was directly linked to the need for implementing state functions, where justice acted as one of the key instruments of political power. The work examines in detail the period of Kyivan Rus, where the judicial function was not separated from the administrative one, and the duties of the personnel who supported the process (tiuns, virnyks, mechnyks) were syncretic in nature. A significant emphasis is placed on the transformation of the judicial apparatus during the period when Ukrainian lands were part of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth. It was during this time, through the implementation of the Lithuanian Statutes and Magdeburg Law, that the process of professionalization of the judicial service began: positions such as *vozny*, clerks, and assessors (*lavnyks*) emerged, subject to specific age, property, and educational qualifications. Special attention is paid to the period of the Cossack-Hetman state, where the judicial system combined traditions of customary law with modern administrative innovations of that time. The role of the general and regimental *starshyna* (officers), as well as military clerks in ensuring justice, is analyzed. The stage of modernization of the judicial apparatus in the 19th and early 20th centuries is investigated, during which the classical foundations of judicial chancellery functioning were laid, requirements for higher legal education for secretaries and their assistants were established, and a list of restrictions for entering such service was determined. The work raises the critical problem of identifying historical positions as civil service positions. The author argues that due to the lack of a clear separation of powers in the past, the functional duties of officials at that time often extended beyond purely judicial activities, which complicates direct analogies with the present. The Soviet period is also analyzed, where civil service in the courts was deprived of autonomy and strictly subordinated to the party hierarchy, and the classification of employees was based on the division into officials, representatives of authority, and auxiliary personnel. It is concluded that the modern institution of civil service in the judiciary of Ukraine is the result of a long evolution that has combined various legal cultures.

Key words: *civil service, civil service institution, judiciary, judicial system, judicial system.*

Вступ. Дослідження генезису державної служби в судових органах України дозволяє простежити складну трансформацію від архаїчних форм князівського управління до професійного апарату забезпечення правосуддя. Кожна історична епоха – від синкретичних

функцій урядовців Київської Русі до розгалужених канцелярій періоду Гетьманату – формувала особливий правовий статус осіб, які забезпечували роботу судів. Ретроспективний аналіз діяльності тіунів, возних, писарів та секретарів дає змогу виявити тяглість української правової традиції та зрозуміти логіку становлення апарату суду як специфічного інституту державної служби.

Постановка проблеми. У межах наукового дискурсу, присвяченого історичній ретроспективі та сучасному стану судового апарату, особливої актуальності набуває питання концептуальної ідентифікації службових осіб, які забезпечували правосуддя в різні епохи. Постановка проблеми полягає насамперед у складності проведення прямої аналогії між тогочасними урядовцями та сучасною категорією «державних службовців апарату суду». Дослідження генезису цього інституту стикається з термінологічною та функціональною дифузією, оскільки впродовж століть межа між судовою, адміністративною та суто виконавчою владою залишалася розмитою.

Стан дослідження. Аналіз стану наукової розробки обраної проблематики свідчить, що попри значну увагу дослідників до історії судоустрою питання правового статусу та професійної діяльності працівників апаратів судів залишається висвітленим фрагментарно. У наявних працях простежується певний дослідницький дисбаланс: акцент переважно робиться на процесуальних нормах, тоді як внутрішня організація судових канцелярій, еволюція вимог до персоналу та специфіка його служби в окремі історичні періоди української державності залишаються без належної уваги. Така вибіркковість наукових знань зумовлює потребу в комплексному дослідженні, яке б розглядало судових урядовців не як технічних виконавців, а як самостійний об'єкт у контексті генезису інституту державної служби.

Метою дослідження є комплексний аналіз історичних етапів становлення, особливостей формування та правового регулювання інституту державної служби в системі судової влади на українських землях від найдавніших часів до сьогодення.

Результати дослідження. Формування зачатків державної служби на українських теренах датується серединою IX сторіччя. Цей процес безпосередньо зумовлений генезисом державності у східнослов'янських племен, що спричинило потребу в інституціоналізації політичної влади та практичній реалізації ключових функцій держави. Специфіка тогочасного державного устрою визначала пріоритетні вектори діяльності владних структур та осіб, які здійснювали представництво держави через відповідні органи [8, с. 8].

У період функціонування Київської Русі судовому процесу був притаманний обвинувально-змагальний характер, а розгляд справ відбувався за обов'язкової присутності свідків. Правова процедура передбачала протистояння сторін за принципом «слово проти слова», де будь-які твердження чи клопотання потребували належного доказового підтвердження [7, с. 24–25].

Роль суддів виконували представники владної верхівки: князі, посадники, волостителі тощо [12, с. 15]. Аналізуючи цей аспект, С. Г. Меленко зазначає, що в Давньоруській державі судочинство не було відокремлене від загального адміністративного управління, тому ключовим суб'єктом правосуддя виступав князь, який розглядав найбільш значущі справи разом із боярською радою [11, с. 202]. В. С. Кульчицький та Б. Й. Тищик доповнюють, що судовий інструментарій належав також місцевим адміністраторам – посадникам у містах та волостителям у сільських округах, діяльність яких забезпечувалася апаратом помічників (тіунів, вірників тощо) [10, с. 25].

У корпусі статей Руської Правди лише ст. 15 Короткої редакції містить згадку про общинний суд («суд 12 чоловік»), що розцінюється як релікт давніших правових форм. Загалом у Київській Русі функціонувала розгалужена система судів: державні (князівські), церковні, вотчинні (боярські) та громадські, відомі під терміном «вервні» [17, с. 35–36].

Вервні суди, що існували як архаїчні органи, згодом функціонували паралельно з князівською юстицією. Їхня компетенція охоплювала спори щодо права власності, зокрема порушення земельних меж, а також розгляд дрібних правопорушень у середовищі смердів. Керівництво здійснював вервний староста, а склад суду формувався з обраних громадою

представників – «добрих людей», «мужів» або «обчих старців». Водночас державний розвиток зумовив концентрацію значних масивів справ, особливо за участю феодалної еліти, у межах князівської юрисдикції [14].

До складу судових органів входили також інші посадовці: ябедники, отроки та писці, які виконували допоміжні та виконавчі функції. Окремі норми Руської Правди (зокрема ст. 42 Короткої редакції, ст. 9–10, 20, 74, 86, 107–108 Просторової редакції) регламентують систему судових зборів на користь персоналу, що забезпечував процес, – мечників, метельників та дитячих [16, с. 40].

У період польського панування структура та апарат судів зазнали суттєвої трансформації. Протягом першої половини XIV ст. було впроваджено станові шляхетські суди – земські, городські та підкоморські. У межах кожного воєводства діяв земський суд, штат якого складався із «урядників судових земських»: судді, підсудка, писаря та підписка [4, с. 235–237].

Значна частина галицьких міст у складі Корони Польської керувалася магдебурзьким (німецьким) правом. Система судочинства за цим правом включала: 1) лавничий суд (від 4 до 12 лавників) під головуванням вйта, який «ні перед ким іншим, тільки перед нами, тобто магістратом, і не інакше, як лише правом німецьким повинен відповідати тоді, коли буде запрошений до нас нашим листом» [9, с. 118]; 2) міську раду (іноді радно-лавничий суд або «бургграфський великий суд» (*indicium magnum burgrabie*) [2, s. 53]; 3) вйтівсько-лавничий суд [3, s. 72–73], що поділявся на поточний (гайний), кримінальний (гайний гарячий) [1, s. 26] та одноособовий суд вйта. Така структура з чітко розмежованою підсудністю забезпечувала оперативний розгляд справ городян та іноземців.

Ключовою фігурою, що забезпечувала діяльність міського лавничого суду, був возний (*bedetius juris, nuntius, minister* тощо). Його кандидатуру пропонували вйт із лавниками та затверджувала рада міста. До претендента висувалися вимоги: громадянство міста, наявність нерухомості та досягнення 21-річного віку. Возний приносив щорічну присягу перед новим складом магістрату. Його повноваження включали виклик сторін, затримання підозрюваних, проведення обшуків, вилучення речових доказів та збір свідчень. У кримінальних провадженнях він виступав як публічний обвинувач, а його свідчення мали високу доказову силу (прирівнювалися до свідчень двох осіб) [18].

Також до штату міських судових органів належав кат, якого в джерелах іменували «майстром справедливості», «екзекутором» або «майстром» [19]. Правовий статус цієї посади був чітко детермінований польським правом; кати перебували під захистом монарха та місцевої влади, безпосередньо підпорядковуючись вйтові [3, s. 232].

Другий Литовський статут 1566 р. через інституціоналізацію уряду земського судді заклав підвалини відокремлення судової гілки влади. Місцева шляхта отримала право пропонувати чотирьох кандидатів на посади судді, підсудка та писаря («людей добрих, добродішних, розторопних, обізнаних у праві, шляхетського роду, здавна осілих у тому повіті, не іншої віри, тільки християнської» (розд. IV, арт. 1)), з яких великий князь затверджував одного. Обрані особи приносили урочисту присягу, зобов'язуючись діяти безсторонньо, «не зважаючи на вищий або підлий стан, на достоїнства і посади, на багатого або вбогого, на приятеля кривного, ані на неприятеля, на тутешнього, ані на гостя не дивлячись, ні за приязню, ні за важністю, ні з остраху, ні за обіцянки і подарунки, ані сподіваючись пізнішого подарунка або якої винагороди, і без упередженості до сторони, і не побоюючись насильства, помсти, погрози, але самого Бога і його святую спеціальність і право посполите і сумління своє перед очима маючи...» (розд. IV, арт. 1) [15, с. 107–108].

Найвищою судовою інстанцією у Війську Запорозькому виступала Військова рада. Організаційне забезпечення її роботи покладалося на осавулів, які скликали козаків. Учасники ради формували коло, де після релігійних обрядів відбувалося обговорення справ. Складні питання могли попередньо розглядатися малою радою старшин. Остаточне рішення оголошувалося осавулом перед усім козацьким загалом. Осавул також мав повноваження щодо досудового розслідування кримінальних справ, розв'язання майнових спорів та контролю за виконанням вироків. Сприяння осавулу в судових справах надавав довбиш.

Його обов'язки охоплювали нагляд за виконанням покарань, конвоювання правопорушників до Коша, технічну підготовку до ексекуцій та публічне оголошення судових ухвал [15, с. 135–136].

Відповідно до Д. І. Яворницького, важливу роль у судовому процесі відігравав військовий писар. Він здійснював фіксацію вироків, їх офіційне зачитування на радах та інформування про судові рішення віддалених паланок [21, с. 190].

Станом на середину XIX ст. організаційне забезпечення правосуддя здійснювали канцелярії, що діяли при окружних судах, палатах та Сенаті. До персоналу канцелярій висувалися суворі професійні вимоги: обов'язкова вища юридична освіта або підтверджений практичний стаж. Законодавство встановлювало перелік обмежень для вступу на службу: перебування під слідством, наявність судимості, звільнення за аморальну поведінку, фінансова неспроможність (банкрутство) або перебування під опікою через марнотратство [20].

У період Гетьманату Павла Скоропадського значна увага приділялася модернізації судової системи та діловодства. Було прийнято низку фундаментальних актів: про Мирового суддю, про присяжних та про Державний Сенат. Останній був найвищою судовою інституцією і складався з Адміністративного (20 осіб), Карного (12 осіб), Цивільного (16 осіб) генеральних судів та Загальних зборів. Сенатори призначалися гетьманом після погодження з Радою Міністрів. Система діловодства ґрунтувалася на експедиціях та столах, де працювали фахівці з юридичною освітою (1 розряд) та технічний персонал (2 розряд). Ефективність апарату досягалася завдяки синтезу досвіду Російської імперії, напрацювань Центральної Ради та інновацій Української Держави [5].

Протягом радянського періоду (70 років) державна служба в Україні була інтегрована в загальносоюзну систему і повністю контролювалася партійними структурами. Радянське право класифікувало державних службовців на три категорії: 1) допоміжно-обслуговуючий персонал; 2) службові особи; 3) представники влади.

Допоміжно-обслуговуючий персонал здійснював суто технічні та матеріальні операції в канцеляріях, забезпечуючи умови для роботи інших ланок апарату, але без самостійних юридичних наслідків своєї діяльності. Фахівці, що виконували спеціальні роботи (інженери, юристи тощо), мали володіти фаховими знаннями, оскільки їхні дії могли ініціювати, змінювати або припиняти правовідносини в межах їхньої вузької компетенції.

Службовими особами вважалися працівники з організаційно-владною компетенцією (керівники відділів, ректори), що мали право здійснювати юридично значущі дії: прийом на роботу, видання наказів, управління ресурсами. Окрему категорію становили представники влади – особи, наділені правом застосовувати заходи державного примусу щодо суб'єктів, які не перебувають у їхньому безпосередньому підпорядкуванні [6, с. 85–86].

У сучасній правовій системі України до державних службовців у судовій сфері належать працівники апаратів судів, секретаріатів Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації України, Служби судової охорони (частина перша статті 150, частина четверта статті 151, частина шоста статті 155, частина третя статті 162-1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [13].

Висновки. Аналізуючи генезис інституту державної служби в системі судової влади України, слід констатувати, що цей процес мав тривалий, дискретний та багатоаспектний характер. Виникнення перших елементів судового персоналу простежується ще з часів Київської Русі, проте про чітке виокремлення державної служби при судах як самостійного інституту в сучасному розумінні можна говорити лише з періоду раннього модерну, зокрема з часів дії Литовських статутів та впровадження магдебурзького права. Саме тоді судова влада почала поступово відокремлюватися від загальної адміністрації, що потягнуло за собою формування спеціального апарату, чия діяльність регламентувалася правовими актами, а доступ до посад залежав від кваліфікаційних та майнових цензів. Остаточне ж інституційне оформлення судової служби як професійної діяльності відбулося в середині XIX ст. та в період Гетьманату, коли були встановлені жорсткі вимоги до освіти та професійної етики працівників судових канцелярій.

Розвиток судоустрою на українських землях не був однорідним, оскільки відбувся в умовах різних правових систем – від руського звичаєвого права до польсько-литовського законодавства, австрійських та російських імперських регламентацій і, зрештою, радянської централізації. Ця неоднорідність зумовила специфічну еволюцію: якщо в містах із магдебурзьким правом або в козацькому судочинстві ми спостерігаємо елементи виборності та самоврядності судового апарату, то в імперський та радянський періоди домінував ієрархічний, бюрократичний підхід, де судові службовці розглядалися як частина загального державного механізму без належної специфікації їхнього статусу як охоронців правосуддя.

Сучасний етап розвитку цього інституту в контексті європейської інтеграції України відкриває перспективи для остаточного утвердження судової служби як автономного та високопрофесійного корпусу.

Список використаних джерел:

1. Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miejskich do 1848 r. Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). Lwów, 1896. S. XXIII–LXXXIV. 64 s.
2. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej / B. Groicki; red. odpowiedź, oraz wstęp i objaśnienia Karola Koranyiego. Przekład tekstów Łacińskich Jakuba Sawickiego. Oprać. red. tekstu Krystyny Orłowskiej. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1953. 285 s.
3. Maisel W. Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku. Poznań, 1961. 413 s.
4. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 pp.) : монографія. Львів : Видав. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 628 с.
5. Верстюк В., Гай-Нижник П., Коник С. та ін. Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / Упоряд. А. Вишневецький. К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. 124 с.
6. Гладунова О.П. Публічне адміністрування та інституційна трансформація державної служби в системі судової влади України : дис.. д.ф.. Національний університет «Одеська політехніка», МОН України, Одеса, 2025. 301 с.
7. Захарченко П. П. Історія держави і права України. К. : Атіка, 2004. 368 с.
8. Іванов Є.В. Історія зародження та розвитку державної служби в Україні в контексті викликів сьогодення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Том 2. Вип. 32 (71). 2021. С. 7–11.
9. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. К.: Академія наук УРСР, 1963. 388 с.
10. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 320 с.
11. Меленко С. Г. Суд і процес у Давньоруській державі. *Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2009 р. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2009. с. 200–205.
12. Посібник помічника судді загального суду / Акбарова І. М., Бондаренко М. С., Глос М. та ін. ; упоряд. та ред. Осики І. М. Київ, 2010. 509 с.
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 31, ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
14. Русакова І.Г. Історія становлення судової влади в Київській Русі. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (1). С. 278–281.
15. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. К.: «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2014. 503 с.

16. Тацій В. Я. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. К. : «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 656 с.
17. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. (Доновітній час). К.: Атіка, 2006. 400 с.
18. ЦДІАУ, м. Львів, Ф. 52, оп. 2, спр. 109, арк. 522–523.
19. ЦДІАУ, м. Львів, Ф. 52, оп. 2, спр. 749, арк. 8, 11, 13, 27, 37, 49, 61, 105, 113, 321, 737.
20. Шпенова П.Ю. Апарат суду в системі організаційного забезпечення судової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 224 с.
21. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Т. 1. К.: Наук, думка, 1990. 596 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

